

*Key words:* founding document, charter, founding agreement, founding act, memorandum, regulation, model charter.

*Надійшла до редакції 20.11.2013 р.*

**УДК 3494:340.134**

**О. В. Бурцев,**  
*здобувач при кафедрі  
земельного та аграрного права  
Національний університет  
«Юридична академія України  
імені Ярослава Мудрого»,  
м. Харків*

## **СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРІШЕННЯ МЕЖОВИХ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

На підставі аналізу системи джерел права, що регулюють відносини у сфері вирішення земельних спорів, розкрито особливості становлення й розвитку правового забезпечення розв'язання земельних межових спорів.

*Ключові слова:* земельний спір, земельний межовий спір, межування, система органів, що вирішують земельні спори, підкоморські суди, земельні комісії.

Формування земельних відносин і практика вирішення земельних спорів нерозривно взаємопов'язані. З моменту зародження державності земельна політика виступає одним з головних чинників державотворення. Але на всіх етапах історичного розвитку України це питання залишалось одним з найскладніших і найактуальніших.

Проблеми, що стосуються вирішення земельних спорів, уже порушувались такими науковцями, як Г. І. Балюк, А. П. Гетьман, Л. В. Лейба, А. М. Мірошніченко,

О. О. Погрібний та ін. Однак питання становлення й розвитку правового забезпечення розв'язання земельних спорів межових залишаються недостатньо дослідженими.

Мета даної публікації – на підставі аналізу системи джерел права, що регулюють відносини у сфері вирішення земельних спорів, з'ясувати особливості становлення й розвитку правового забезпечення розв'язання земельних межових спорів.

Започаткування й формування регламентації земельних

## ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

---

відносин і практики вирішення земельних спорів – нерозривно пов'язане історичне явище, підтвердженням чому слід назвати період суспільного розвитку, коли були закладені перші підвалини нормативного впорядкування земельних відносин у першому збірнику правових норм – Руській Правді. Становлення правового регулювання вирішення земельних спорів був і залишається до сьогодні складним і неоднозначним. Досить показовим прикладом в історичному зрізі є розвиток основних засад вирішення саме межових земельних спорів.

У науковій правовій літературі відзначається, що наявність доволі великих вільних масивів, придатних для обробітку земель, а також відсутність права приватної власності на землю зумовлювали широкі колективістські засади у володінні й користуванні земельними ділянками [8, с. 5]. У зв'язку із цим тривалий час спорів щодо їх меж взагалі не було.

Виникнення земельно-межових відносин нерозривно пов'язано з межуванням земель, що запроваджується в той чи інший спосіб у процесі розвитку життєдіяльності суспільства. Зокрема, на первісному етапі його еволюції визначення меж землеволодінь здійснюється шляхом фактичного оброблення певного земельного простору. Його при-

пинення або зміна площі останнього призводить до зміни меж землеволодіння [11, с. 48]. На даному етапі земельно-межові відносини впорядковуються завдяки звичаєво-правовій формі.

Своєрідний їх розвиток спостерігається й у монголо-татарський період. Нові соціально-економічні умови вимагають необхідності закріплення меж князівств, у тому числі меж так званої «чорної землі», з метою правильного нарахування і збирання татарської данини [6, с. 23, 24]. Саме на цьому етапі суспільного розвитку виникає таке поняття, як опис (оформлення) меж. Він є характерним при укладенні угод про відчуження земельних ділянок. Оформлення меж земельної ділянки здійснювалося шляхом детального опису місця її розташування з чітким переліком та описом усіх межових знаків і вказівкою на свідків, присутніх при визначенні меж у натурі або при описі меж земельної ділянки: «А се съезжалися на землю....(перелік свідків межового процесу) – промеж деревнею Кирилова монастиря Осташевскую да промеж Никольскою землею... развести межи по купчейц грамоте по Кириловой: от Словенського озера по овраг, да на враз камень, да на другой камень..., да на ель среди лугу...». Документ, що містив такий опис мав назву «межова грамота» [2,

с. 28-31].

Тривалий час, аж до спливу монголо-татарської навали, формувалося місцеве законодавство. Показовим у цьому сенсі стало законодавство північно-східних і південно-західних князівств, спрямоване на регламентацію земельно-межових відносин. Так, Новгородська судна грамота зазначала, що у всіх спорах про межі землеволодіння рішення виносилося по факту приїзду на місце спірного майна «межника». Санкцій за знищення межових знаків ця грамота не встановлювала, але разом із тим за самовільне втручання у землеволодіння стягувалася певна грошова сума [10, с. 311-317].

Псковська судна грамота (1397 р.) була покликана регламентувати діяльність межового суду і встановлювала систему судових доказів у справах про спірне землеволодіння [10, с. 374-377].

Велике значення для розроблення питання про вирішення межових земельних спорів мав перший український правовий кодекс «Права, по которым судится малороссийский народ.» [10]. Зокрема, його гл. 17 закріплювала порядок і правила межування землі, компетенцію й повноваження посадових осіб, відповідальних за землевпорядкування – «межовиків», або земельних межових комісарів, визначався

порядок відновлення порушених прав по володінню землею і встановлювалася відповідальність за їх порушення, яка суттєво диференціювалася залежно від станової належності відповідача.

У 1754 р. було розпочато Генеральне межування, що за свою головну мету мало організацію й регулювання земельного кадастру в Російській імперії, в тому числі й в Україні, а також визначення меж земельних володінь поміщиків, козацької старшини, купців та інших землевласників. В основу Генерального межування було покладено фактичне володіння землею, що дало змогу легалізувати численні загарбання поміщиками державних і селянських земель.

На Лівобережжі України Генеральне межування було проведено за урядовою Інструкцією 1766 р., яка остаточно закріпила феодалське землеволодіння. У 1769 – 1981 рр. межування було проведено на Слобожанщині, у 1783 – 1828 рр. – на Катеринославщині і Херсонщині, а у 1828 – 1843 рр. – у Таврії. Наділення землею українських феодалів і перерозподіл землі між ними за гетьманськими універсалами підтверджувалося царськими грамотами.

Проведенням Генерального межування керувала створена при Сенаті межова експедиція, якій були підпорядковані гу-

## ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

---

бернські межові канцелярії й повітові межові контори. Ці ж органи розглядали спірні межові справи. В Україні цими справами займалися підкоморські суди, які в 1834 р. були перейменовані на межові. Саме діяльність підкоморських судів можна вважати відправною точкою формування основних правових засад щодо вирішення межових земельних спорів.

Відповідно до Литовського статуту (1566 р.) підкоморські суди створювалися в кожному повіті. Згідно із цивільно-процесуальним порядком такі суди мали компетенцію, похідну від судів земських, від яких вони отримували до свого спеціального провадження справи з приводу спорів про межі й кордони земельних володінь.

У Правобережній Україні підкоморський суд, як становий шляхетський суд, створювався спеціально для вирішення межових земельних спорів. справи в ньому вирішував один суддя – підкоморій, який спочатку призначався великим князем, а з 1588 р. шляхта повіту стала обирати 4-х кандидатів на цю посаду, з яких великий князь призначав підкоморія. У 1763 р. в межах судової реформи підкоморський суд створено й у Лівобережній Україні. Його обирали на території полку землевласники й полкова старшина. До скла-

ду суду довічно входили підкоморій, коморник і писар [12, с. 340-345].

Незважаючи на похідність компетенції судів підкоморських від земських, посади підкоморських суддів вважалися більш престижними. Підвищена значимість посади підкоморія зумовлювалася спеціальною компетенцією підкоморських судів. справи з приводу земельних спорів виникали переважно між великими землевласниками, які належали до нечисленних привілейованих станів. Підкоморські суди були державними органами, що виконували одну з найважливіших функцій феодальної держави, спрямовану на врегулювання внутрішніх протиріч цих станів, тому від їх суддів вимагався дуже високий рівень правової компетенції й добре знання землемірної справи.

Помічниками підкоморія були 1 – 2 коморники (землеміри), яких з їх згоди обирали собі сам підкоморій із числа сотенних старшин. Поряд з підкоморіями й коморниками в полкових канцеляріях обиралися також комісари для розгляду приватних земельних справ і справ з приводу державних маєтків. На їх користь надходили так звані «копцеві гроші», отримані від сторін за межування земельних володінь. Серед науковців висловлено припущення, що завдання зе-

мельних комісарів полягало в попередньому з'ясуванні обставин справи під час виїзду на місце й у спробі її вирішення шляхом примирення сторін, а також у проведенні безпосереднього межовання спірних земель.

Розгляд справи проводився на місці спірних кордонів землеволодінь. Тут підкоморій вислуховував пояснення сторін, опитував сусідів, після чого виносив рішення й особисто встановлював межові знаки. Таким чином, можна зробити висновок, що підкоморські суди становили собою свого роду спеціалізовані земельні суди. У 1783 р. підкоморські суди було ліквідовано, а в 1796 р. знову відновлено. Із 1834 р. цей суд діяв під назвою «межовий суд» до його остаточної ліквідації в 1840 р.

Розвиток правової регламентації питань, пов'язаних з вирішенням межових земельних спорів, отримав своє продовження в межах реформи 1861 р., відповідно до якої Російська імперія була спрямована на прусський шлях буржуазної аграрної еволюції. У результаті реалізації цієї реформи селяни фактично були приречені на кабалу кредитно-викупних платежів. Надані їм земельні ділянки найчастіше були подрібнені на окремі частини незручної конфігурації. Вони розташовувалися далеко одна від одної, на значній відстані від се-

лянських садиб, водопоїв і доріг. Такі ділянки нерідко виявлялися оточеними поміщицькими землями. Фактично породжувалася проблема так званого «черезс-мужжя», яка серйозно заважала раціональному веденню селянського господарства, залишаючи селян у суттєвій залежності від поміщика. Зрозуміло, що такий підхід щодо розмежування дворянського й селянського землеволодіння не міг не вплинути на значне збільшення питомої ваги земельних спорів та їх різновидів.

У цей період починає формуватися система органів, які мають вирішувати земельні спори. Так, ст. 1 «Положення о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях» указує на те, що вирішення «недоразумений, споров и жалоб», що виникали «по отношениям поземельным» між поміщиками й селянами, було покладене на мирових посередників (як першу інстанцію), які фактично становили собою своєрідний судово-адміністративний орган на селі [9, с. 182-206]. Названим Положенням регламентувався порядок призначення на посаду мирових посередників, визначалася їх компетенція щодо відповідних спорів, а також процедура вирішення ними «недоразумений, споров и жалоб», а також оскарження та виконання його

## ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

---

рішень. У всіх випадках вирішення земельних спорів закон орієнтував перш за все на примирення обох сторін.

Зі встановленням радянської влади в Україні визначалася й уточнювалася радянська земельна політика держави. Основним джерелом її закріплення став Земельний кодекс УСРР 1922 р., положення якого деталізувалися й конкретизувалися в інших нормативних актах, одним з яких був Закон «Про порядок розгляду земельних спорів» від 24 травня 1922 р.

Відповідно до цього Закону, який увійшов до складу Земельного кодексу, створювалися особливі земельні суди – земельні комісії, які забезпечували захист прав селянина на підставі офіційно встановлених законоположень. У зв'язку з особливою важливістю й актуальністю питань, які стосувалися регламентації порядку розгляду земельних спорів, у Земельному кодексі УСРР 1922 р. їм було присвячено цілий розділ (розд. III ч. IV) [4, с. 52].

Згідно із Земельним кодексом вирішення земельних спорів відбувалось у спеціально заснованих для цієї мети волосних, повітових і губернських земельних комісіях (ст. 207). Інакше кажучи, вирішення земельних спорів здійснювалося системою спеціально створених органів

– земельних комісій, які у своїй діяльності поєднували елементи адміністративних і судових засад при розгляді таких спорів. У зв'язку із цим вони отримали назву земельно-судових комісій. Ці комісії фактично виконували функції спеціалізованих судових органів, члени яких користувалися правами народних суддів. Вони вирішували всі без винятку земельні спори незалежно від їх характеру, суб'єктного складу тощо.

До компетенції земельно-судових комісій належали підвідомчі правові спори при здійсненні землевпорядкування, а також спори, пов'язані з правом на землекористування. Зокрема, йшлося про виділення й переділи землі у передбачених законом випадках, про позбавлення користувачів права на земельну ділянку, про зміну її розміру, про межові спори тощо.

Процесуальний порядок діяльності земельних судових комісій передбачався Інструкцією про застосування розділу III частини IV Земельного кодексу про порядок розгляду земельних спорів, виданою у грудні 1922 р. Наркомземом УСРР за погодженням з Народним Комісаріатом юстиції [1, с. 20]. Земельні судові комісії проіснували до 1930 р. І хоча їх діяльність оцінювалася по-різному, їх довід застосовувався протягом

тривалого часу у процесі розвитку земельного права.

Своєрідним підсумком становлення радянського земельного права за більш ніж піввіку його історії, фундаментом його наступного розвитку стали Основи земельного законодавства Союзу РСР і союзних республік, прийняті Верховною Радою СРСР 12 грудня 1968 р. [7]. Відповідно до їх ст. 49 було визначено систему органів, наділених повноваженнями по вирішенню земельних спорів. Переважна більшість останніх, у тому числі і спорів межових, вирішувалася в адміністративному порядку.

Радикальна реформа земельних відносин, що розпочалася в 1990 р., підняла правове регулювання земельних відносин на якісно новий рівень. Так, після започаткування земельної

реформи і прийняття низки нормативних актів, включаючи й нову редакцію Земельного кодексу (1992 р.) [3], новий Земельний кодекс України (2001 р.) [4], і земельні відносини зазнали суттєвих змін. На цьому етапі формується принципово новий підхід до системи органів, уповноважених вирішувати земельні спори, й до демократизації процедури їх вирішення.

Таким чином, правові засади з вирішення межових земельних спорів протягом тривалого часу (аж до сьогодні) змінювалися, вдосконалювалися, застосовуючи при цьому історичний досвід, водночас можна зробити висновок, що на різних етапах закріплювалася й система певних органів (спеціалізованих), що вирішували зазначену категорію земельних спорів.

**Список літератури:** 1. Бюлетень Народного Комісаріату землеробства УРСР. – 1922. – № 28 – 29. – С. 20, 21. 2. *Герман И. Е.* История русского межевания: курс [2-е изд.] / И. Е. Герман. — М.: Типолитограф. В. Рихтера, 1910. – VIII. – 302 с. 3. Земельний кодекс України // Відом. Верхов. Ради України, 1992. – № 25. – Ст. 354. 4. Земельний кодекс України // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27. 5. Земельный кодекс УССР. – Х.: Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1924. – 66 с. 6. *Кавелин С. П.* Межевание и землеустройство: теоретическое и практическое руководство: с вертежами и образцами делопроизводства / С. П. Кавелин. – М.: Изд-во юрид. кн. маг. «Правоведение» И. К. Голубева, 1914. – 340 с. 7. Комментарий к Основам земельного законодательства Союза ССР и союзных республик / под ред. Г. А. Аксененка и Н. А. Сыродоева. – М.: Юрид. лит., 1974. – 350 с. 8. *Лейба Л. В.* Земельні спори та порядок їх вирішення: моногр. / Л. В. Лейба; за ред. М. В. Шульги. – Х.: Право, 2007. – 160 с. 9. Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях // Рос. законодательство X–XX веков: тексты и коммент. – [В 9-ти т. – Т. 7: Документы крестьянской реформы]. – М.: Юрид. лит., 1989. – 417 с. 10. Российское законодательство X–XX веков: тексты и коммент. – [В 9-ти т. – Т. 3: Акты Земских соборов] / отв. ред. А. Г. Маньков. – М.: Юрид. лит., 1985. – 511 с. 11. *Старостенко Д. М.* Правове регулювання межування земель: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. / Старостенко Діана Миколаївна. – К., 2009. – 241 с. 12. Хрестоматія по історії державства і права СРСР: дооктябрьський період / под ред. Ю. П. Титова, О. И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1990. – 480 с.

## **ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ**

---

### **СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗРЕШЕНИЯ МЕЖЕВЫХ ЗЕМЕЛЬНЫХ СПОРОВ: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ**

**Бурцев О. В.**

Проанализированы источники права, регулирующие отношения в сфере решения земельных споров, раскрыты особенности становления и развития правового обеспечения разрешения земельных межевых споров.

*Ключевые слова:* земельный спор, земельный межевой спор, межевание, система органов, разрешающих земельные споры, подкоморские суды, земельные комиссии.

### **THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE LEGISLATIVE SECURING OF SOLVING OF BOUNDARY LANDS DISPUTES: HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS**

**Burtsev O. V.**

The sources of right, which regulate relations in the field of solving of lands disputes, are analysed, the particularities of the formation and development of the legal securing of solving of the boundary lands disputes are exposed.

*Key words:* land disputes, land boundary dispute, land surveying, a system of a body which resolve land disputes, chamberlain courts, land commission.

*Надійшла до редакції 27.09.2013 р.*

**УДК 349.6 : 630**

**О. О. Савчук,**

*аспірантка*

*Національний університет*

*«Юридична академія України*

*імені Ярослава Мудрого»,*

*м. Харків*

## **ПРОЦЕДУРА ОРГАНІЗАЦІЇ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК ВИД ПРОЦЕДУРНИХ ПРАВОВІДНОСИН**

У статті розглядаються стадії процедури організації лісового господарства. Наводиться характеристика нормативно-правових актів з ведення лісового господарства, поділу лісів на категорії, встановлення віку стиглості деревостанів і норм використання лісових ресурсів, проведення лісовпорядкування, ведення лісового кадастру, проведення моніторингу, лісової сертифікації.

*Ключові слова:* лісове господарство, лісові ресурси, лісовпорядкування, лісовий кадастр, лісова сертифікація.

Процедура організації лісового господарства – один з видів про-